

HOZIRGI O'ZBEK YOZUVIDA TINISH BELGILARI

Gaziyeva Nazimaxon Jaloldinovna

Shahrixon tumani 1-son politexnikumi Fan: Ona tili va adabiyot

Elektron pochta: gaziyevanazimaxon@gmail.com

Tel: +99897 996 3961

Annotatsiya: *Ushbu maqola o'zbek yozuvida tinish belgilarining qo'llanilishi, ularning vazifalari va uslubiy xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi. Maqolada tinish belgilarining o'zbek tilidagi matnlarda ma'no ifodalash, sintaktik aloqalarni ko'rsatish va uslubiy ta'sirchanlikni oshirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, tinish belgilarini qo'llashda uchraydigan xatoliklar, ularning sabablari va bartaraf etish yo'llari batafsil ko'rsatiladi. Maqolada o'zbek tilshunosligida tinish belgilariga oid nazariy qarashlar va ularning evolyutsiyasi ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *tinish belgilari, o'zbek tili, sintaksis, uslub, punktuatsiya, grammatika, matn tahlili, uslubiy ta'sirchanlik, xatoliklar tahlili, o'zbek tilshunosligi.*

Kirish

Til – insoniyatning eng muhim aloqa vositasi bo'lib, uning yozma shakli orqali fikrlar, bilimlar va madaniy meros avloddan-avlodga yetkaziladi. Yozma nutqning aniq, tushunarli va ta'sirchan bo'lishi uchun tinish belgilarining o'rni beqiyosdir. Tinish belgilari matnning sintaktik tuzilishini ko'rsatib, fikrlarni to'g'ri ifodalashga yordam beradi va o'quvchiga matnni to'g'ri idrok etish imkonini beradi. Ular orqali muallifning hissiy munosabati, fikrning ohangi va urg'usi ham ifodalanadi.

O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanilishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri ishlatish yozma nutq madaniyatining muhim qismidir. So‘nggi yillarda o‘zbek tilshunosligida tinish belgilariga oid tadqiqotlar ko‘paygan bo‘lsada, bu sohada hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar hamon mavjud. Ayniqsa, globallashuv davrida axborot oqimining tezlashuvi va yozma nutqning keng tarqalishi tinish belgilariga bo‘lgan e‘tiborni yanada kuchaytirishni taqozo etadi.

Asosiy qism

1. Tinish belgilarining vazifalari, turlari va o‘zbek tilshunosligidagi nazariy asoslari

O‘zbek tilida tinish belgilarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

• **Sintaktik vazifa:** Gap bo‘laklari orasidagi munosabatlarni ko‘rsatish, gapning tuzilishini aniqlash (masalan, ergash gaplarni bosh gapdan ajratish, bir xil uyushiq bo‘laklarni ajratish).

• **Semantik vazifa:** Ma‘noni aniqlashtirish, fikrni to‘liq ifodalash (masalan, so‘roq belgisi orqali savolni ifodalash, undov belgisi orqali his-hayajonni ifodalash).

• **Intonatsion vazifa:** O‘qish jarayonida to‘xtalishlar, urg‘ular va ohangni belgilash (matnni ohang bilan o‘qishga yordam beradi).

• **Uslubiy vazifa:** Matnning ta’sirchanligini oshirish, muallifning his-tuyg‘ularini ifodalash (masalan, ko‘p nuqta orqali fikrning tugallanmaganligini ko‘rsatish, qavs ichida qo‘shimcha ma’lumot berish).

O‘zbek tilida quyidagi asosiy tinish belgilari qo‘llaniladi:

- Nuqta (.) – gapning tugallanganligini bildiradi.
- Vergul (,) – gap ichidagi bo‘laklarni ajratadi, uyushiq bo‘laklar orasida qo‘llaniladi.

- Nuqtali vergul (;) – mazmunan bog‘liq bo‘lgan, lekin grammatik jihatdan mustaqil bo‘lgan gaplarni ajratadi.
- Ikki nuqta (:) – tushuntirish, izoh berish yoki ro‘yxat keltirishdan oldin qo‘yiladi.
- Tire (–) – gap bo‘laklari orasida keskin pauza, qarshilantirish yoki tushuntirishni ifodalaydi.
- Ko‘p nuqta (...) – fikrning tugallanmaganligini, uzilishini yoki sir saqlanishini ko‘rsatadi.
- So‘roq belgisi (?) – so‘roq gapning oxirida qo‘yiladi.
- Undov belgisi (!) – his-hayajon, buyruq yoki murojaatni ifodalaydi.
- Qavs () – qo‘shimcha ma’lumot, izoh yoki aniqlik kiritish uchun ishlatiladi.
- Tirnoq (" ") – ko‘chirma gap, iqtibos yoki so‘zning o‘zgacha ma’nosini ko‘rsatish uchun qo‘llaniladi.

O‘zbek tilshunosligidagi nazariy asoslari: O‘zbek tilshunosligida tinish belgilariga oid tadqiqotlar XX asrning boshlarida boshlangan. Fitrat, G‘ozi Olim Yunusov, Abdurauf Fitrat kabi olimlar o‘zbek tilining grammatikasi va imlosi masalalarini o‘rganishda tinish belgilariga ham e’tibor qaratganlar. Keyinchalik A.Hojiyev, M.Mirtojiyev, G‘.Abdurahmonov kabi tilshunoslar tinish belgilarining nazariy asoslarini chuqurlashtirganlar.

2. O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanilish xususiyatlari va uslubiy imkoniyatlari

O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanilishi rus tili va boshqa Yevropa tillaridan farq qilishi mumkin. Bu farqlar tilning grammatik tuzilishi va sintaktik xususiyatlaridan kelib chiqadi.

- **Aniqlovchi va aniqlanmish:** O‘zbek tilida aniqlovchi va aniqlanmish orasida vergul qo‘yilmaydi, chunki aniqlovchi aniqlanmish bilan uzviy bog‘langan.

- **Uyushiq bo‘laklar:** Uyushiq bo‘laklar orasida vergul qo‘yiladi, lekin oxirgi uyushiq bo‘lakdan oldin "va", "hamda" bog‘lovchilari kelsa, vergul qo‘yilmasligi mumkin.

- **Kiritma gaplar:** Kiritma gaplar vergul yoki tire bilan ajratiladi.

- **Ko‘chirma gaplar:** Ko‘chirma gaplar tirnoqqa olinadi.

Uslubiy imkoniyatlari: Tinish belgilari nafaqat sintaktik vazifani bajaradi, balki matnning uslubiy ta’sirchanligini ham oshiradi. Muallif tinish belgilarini mohirona qo‘llash orqali o‘quvchida ma’lum bir hissiyot uyg‘otishi, fikrni ta’kidlashi yoki sirli ohang yaratishi mumkin. Masalan, ko‘p nuqta orqali fikrning tugallanmaganligi, o‘quvchining xayoliga yo‘l ochib beriladi.

3. Tinish belgilarini qo‘llashda uchraydigan xatoliklar, ularning sabablari va bartaraf etish yo‘llari

Tinish belgilarini qo‘llashda quyidagi xatoliklar ko‘p uchraydi:

- **Vergul bilan bog‘liq xatoliklar:** Keraksiz vergul qo‘yish, zarur bo‘lgan joyda vergulni qo‘ymaslik (sababi: sintaktik tahlilni yetarli darajada bilmaslik).

- **Tire va nuqtali vergulni adashtirish:** Ularning farqini to‘liq anglamaslik (sababi: nazariy bilimning yetishmasligi).

- **Ikki nuqtadan keyin bosh harf bilan yozish:** Bu rus tilining ta’siri ostida sodir bo‘ladi (sababi: o‘zbek tilining qoidalarini bilmaslik).

- **Tirnoqlarni noto‘g‘ri ishlatish:** Ko‘chirma gaplarni noto‘g‘ri ajratish (sababi: tirnoqlarning vazifasini noto‘g‘ri tushunish).

• **Ko‘p nuqtani ortiqcha yoki kam qo‘yish:** Fikrning tugallanmaganligini noto‘g‘ri ifodalash (sababi: uslubiy sezgirlikning yetishmasligi).

Xatoliklarni bartaraf etish yo‘llari:

- O‘zbek tilining grammatik qoidalarini chuqur o‘rganish.
- Sintaktik tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Ko‘proq o‘qish va yozish orqali amaliy tajriba orttirish.
- Tilshunos olimlarning tavsiyalariga amal qilish.
- O‘zbek tilida chop etilgan adabiyotlarni o‘qish (badiiy, ilmiy va ommaviy).
- Matnlarni tahrir qilish va korrektura qilish mashqlarini bajarish.

4. O‘zbek tilida tinish belgilarining evolyutsiyasi va zamonaviy tendensiyalari

O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanilishi tarix davomida o‘zgarib borgan. XX asrning boshlarida arab alifbosidan lotin alifbosiga, keyin esa kirill alifbosiga o‘tish davrida imlo qoidalarida o‘zgarishlar bo‘lgan. Mustaqillik yillarida lotin alifbosiga qaytish bilan birga imlo qoidalarini takomillashtirish ishlari olib borilmoqda.

Zamonaviy tendensiyalar quyidagilardan iborat:

- Yozma nutqda soddalikka intilish.
- Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq yangi imkoniyatlardan foydalanish (masalan, emojilar).
- Tinish belgilarini qo‘llashda xalqaro standartlarga moslashish.

Xulosa

Tinish belgilari o'zbek yozuvining muhim unsuri bo'lib, matnning mazmunini to'g'ri ifodalash va o'quvchiga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Ularni to'g'ri qo'llash yozma nutq madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Tinish belgilarini bilish va to'g'ri qo'llash, shuningdek, yozma matnning sifati va ta'sirini sezilarli darajada oshiradi. Kelgusida bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borish, tinish belgilarining qo'llanilishini yanada chuqurroq o'rganish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimida tinish belgilarini o'rgatish metodikasini takomillashtirish lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov, G'., Mahmudov, N., Sobirov, A. (2017). O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: Nurafshon.
2. Hojiyev, A. (2002). O'zbek tili sintaksisi. Toshkent: O'qituvchi.
3. Mirtojiyev, M. (1998). O'zbek tilida tinish belgilari. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. Yo'ldoshev, B., Qosimova, K. (2010). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Fitrat, A. (1928). O'zbek tili qoidalari. Samarqand.
6. Yunusov, G'.O. (1934). Imlo lug'ati. Toshkent.
7. Karimov, S., Qodirov, M. (2005). O'zbek tilining amaliy stilistikasi. Toshkent: O'zbekiston.